

Oceny i omówienia

Gospodarka niemiecka 20 lat po zjednoczeniu, pod red. Tomasza Budnikowskiego, Instytut Zachodni, Poznań 2011, 238 ss.

Stosunki gospodarcze między Polską a Niemcami 20 lat po zjednoczeniu, pod red. Piotra Kalki, Instytut Zachodni, Poznań 2012, 200 ss.

W bogatym dorobku publikacyjnym Instytutu Zachodniego, opartym na badaniach wielorakich przejawów i skutków zjednoczenia Niemiec, znajdują się m. in. dwie pozycje wydane kolejno w latach 2011 i 2012. Przedstawiają one w sposób kompleksowy problematykę gospodarczo-społeczną Niemiec po 1990 r., pokazując nie tylko charakter, kierunki i konsekwencje przemian wewnętrznych w Niemczech, ale także ich przejawy na płaszczyźnie polityki zagranicznej. Omawiane publikacje pojawiły się po ponad dwudziestu latach, jakie upłynęły od zjednoczenia Niemiec, odzwierciedlając także bardzo dobrą atmosferę stosunków politycznych między Polską i Niemcami oraz zwiększone w ostatnich latach zainteresowanie gospodarką niemiecką w Polsce jako niezwykle ważny warunek rozwoju naszego kraju.

Obie publikacje stanowią pewną logiczną całość, jeśli brać pod uwagę kontekst historyczny zdarzeń ostatnich dwóch dekad. Zbliżenie przestrzenne zjednoczonych Niemiec i Polski, otwartość granic i normalizacja w pełnych wymiarach stosunków gospodarczych, a także politycznych, stały się polami badawczymi dla specjalistów z różnych dziedzin nauki, a szczególnie ekonomistów, geopolityków i socjologów. W recenzowanych publikacjach oraz w zainteresowaniach ich autorów znajdujemy ciekawe odbicie tych problemów.

Omawiane wydawnictwa Instytutu Zachodniego, efekt badań w ramach projektu pt. „RFN, 20 lat po zjednoczeniu. Polityka, gospodarka, społeczeństwo”, wpisują się na listę ważnych publikacji, w których znani w tej dziedzinie autorzy podejmują bardzo istotne, wręcz kluczowe, zagadnienia, podsumowując dwudziestoletni okres przebiegu najważniejszych procesów w życiu gospodarczym zjednoczonych Niemiec.

Pierwszy tom pt. *Gospodarka niemiecka 20 lat po zjednoczeniu*, pod redakcją T. Budnikowskiego, porusza podstawowe problemy zjednoczenia. Zbiór artykułów otwiera praca J. Misali na temat społecznej gospodarki rynkowej. Wybór ten jest dla dalszej lektury książki bardzo istotny, ponieważ stanowi pewną podstawę myślową i interpretacyjną dla problematyki opisywanej w następnych rozdziałach. Społeczna gospodarka rynkowa w Niemczech stała się wzorem dla innych państw europejskich, a jej zasady były wdrażane z różnymi rezultatami. Dobrze zaplanowany scenariusz artykułu pokazuje czytelnikowi najistotniejsze dla tej koncepcji problemy; najpierw poznajemy jej pryncypia, a następnie koncepcje zlokalizowanego konkurowania i międzynarodowej konkurencyjności,

stanowiącej jedną z najistotniejszych części składowych modelu socjalnej gospodarki rynkowej. Ze względu na wymogi objętościowe publikacji, dalsze części artykułu J. Misali traktują proces wdrażania koncepcji tej gospodarki w RFN oraz rozwój zewnętrznych powiązań gospodarczych tego kraju do 1990 r. w sposób bardziej skrótowy, pozwalając jednak na czytelne zobrazowanie podstawowych procesów. Bardzo interesująca jest część pracy opisująca w dużym skrócie historię i warunki wdrażania omawianej koncepcji na terenie byłej NRD. Autor wskazał tu na istotne po II wojnie powiązania gospodarcze RFN i NRD, które zawierały klauzule uprzywilejowania w wielu dziedzinach. Natomiast trudności wdrażania koncepcji społecznej gospodarki rynkowej zostały przez autora zawarte w kilku syntetyzujących problem punktach na końcu artykułu.

Kolejny artykuł M. Götz zawiera interesujące i naukowo wartościowe rozważania na temat czynników napędzających wzrost gospodarczy Niemiec. Opierając się na schemacie uogólniającym i grupującym główne czynniki wzrostu gospodarczego, autorka wprowadza do swoich rozważań treści empiryczne, podnosząc znacząco wartość opracowania. Analizuje też konkurencyjność i makroekonomiczne funkcje produkcji, podział branżowy w gospodarce niemieckiej oraz udział poszczególnych sektorów. Następnie bada koniunkturę w ujęciu popytowym i kondycję gospodarczą kraju na podstawie kształtowania się głównych wskaźników makroekonomicznych. Omawia klimat gospodarczy, który obejmuje powstałe potencjalne determinanty wzrostu gospodarczego RFN. Interesująca jest kończąca opracowanie ocena czynników wzrostu gospodarczego w poszczególnych krajach federacji oparta na wskaźniku syntetycznym potencjału wzrostu, będącego średnią przyjętych pięciu modułów oceny. Badanie M. Götz potwierdziło jednoznacznie potęgę stabilizacji makroekonomicznej południowych i południowo-zachodnich krajów federacji Niemiec. Obszerne i wnikliwe wnioski autorki raz jeszcze podnoszą w różnych ujęciach, ale oparte na uzyskanych wynikach własnych badań empirycznych, istotne różnice w poziomie rozwoju między krajami byłej NRD i RFN.

Opracowanie I. Romiszewskiej nawiązuje i uzupełnia artykuł M. Götz, ujmując zagadnienie w nieco inny sposób. Za cel przyjęto tu mianowicie, opartą na solidnych danych statystycznych, identyfikację najistotniejszych różnic w rozwoju gospodarczym pomiędzy poszczególnymi landami Niemiec, utrzymujących się w ciągu ostatnich 20 lat. Celem pracy stała się także ocena skutków tych różnic dla kształtowania się dochodów w nowych krajach federacji. Autorka próbuje odpowiedzieć na stawiane przez siebie trudne pytanie: czy nowe kraje federacji należy traktować w kategorii zjednoczonego państwa czy też jako transformacyjny obszar gospodarek środkowo-wschodniej Europy? Wskazany cel pracy, jak i stawiane pytanie odnoszą się do hipotezy, według której mimo zaangażowania ogromnych środków finansowych w rozwój gospodarczy i społeczny krajów byłej NRD, przestrzeń ta nadal znacząco różni się od przestrzeni zachodniej części Niemiec. Interesujące w tej części pracy jest wskazanie na podstawie danych, iż najbardziej aktywnymi i obiecującymi rozwojowo krajami federacji byłej NRD stały się Saksonia, Turyngia i Saksonia-Anhalt, co potwierdza ich znaczenie dla rozwoju gospodarczego tej części Europy jeszcze w XVIII i XIX w. oraz przeniesienie tego historycznie ukształtowanego potencjału jako czynnika wspomagającego rozwój współczesny. Na historyczne uwarunkowania rozwoju przestrzennego regionów niemieckich wskazuje także opracowanie M. Götz.

W omawianym zbiorze opracowań nie zabrakło rozważań na temat potencjału badawczo-rozwojowego czołowej gospodarki świata. P. Kalka w rozdziale (*Potencjał badawczo-rozwojowy RFN na tle innych wysoko rozwiniętych gospodarczo krajów*) analizuje

uwarunkowania potencjału B+R w Niemczech przed i po zjednoczeniu. Autor wskazuje także na pozycję RFN na tle innych wysoko rozwiniętych krajów Europy i świata, pokazując w sposób syntetyczny miejsce w świecie i rolę RFN w rozwoju własnego potencjału B+R. Autor dzieli swoje opracowanie celowo na dwie części. W pierwszej przedstawia potencjał B+R Niemiec sprzed zjednoczenia, w drugiej natomiast analizuje dane obejmujące lata 1991-2000, pozwalające na wnioskowanie o słabszym potencjale B+R po 1991 r. Na fakt ten złożyły się niewątpliwie, o czym wspomina P. Kalka, m.in. bardzo wysokie koszty zjednoczenia obu części Niemiec.

O ile pierwsze opracowanie J. Misali w omawianym tomie ma charakter teoretyczny, dotyczący koncepcji socjalnej gospodarki rynkowej, o tyle drugie – stanowi już empiryczną analizę konkurencyjności gospodarki Niemiec w świetle jej udziału w międzynarodowej wymianie handlowej (*Rozwój i zmiany zagranicznej i międzynarodowej konkurencyjności gospodarki Niemiec*). Z przedstawionych danych o niemieckim handlu zagranicznym w latach 1991-2008 można dowiedzieć się o poziomie wielu jego podstawowych wskaźników, porównanych także z danymi dotyczącymi Polski. Autor analizuje miejsce Niemiec w światowym handlu, strukturze geograficznej wymiany handlowej tego kraju, struktury towarowej, przepływu siły roboczej i kapitału, a także przepływu wiedzy technicznej. Na podstawie danych dotyczących często stosowanych w tego typu analizach wskaźników handlu zagranicznego, omówiono także konkurencyjność gospodarki Niemiec. Autor podkreśla zasadnie kilka podstawowych cech gospodarki RFN, jak: atrakcyjność dla mobilnych czynników wytwórczych, jej innowacyjność oraz zdolność dostosowywania się i odporność na różne szoki endo- i egzogeniczne. Wynika ona m. in. z dużego stopnia dywersyfikacji struktury gospodarki kraju. Warto zaznaczyć, iż pracę J. Misali uzupełnia bardzo obszerna bibliografia.

Dla czytelników zainteresowanych problemami niemieckiej gospodarki po 1990 r. interesujące może być opracowanie T. Budnikowskiego, analizujące niemiecki rynek pracy 20 lat po zjednoczeniu. W artykule znajdujemy dobre odniesienie problemu niemieckiego rynku pracy do głównych czynników wpływających na jego kształtowanie, jakimi są zagadnienia demograficzne oraz procesy imigracyjne. Wstępny obraz rynku pracy w Niemczech zarysowany dla okresu sprzed zjednoczenia jest tu bardzo ważny, ponieważ uwidacznia złożoność i zakres problemów, z jakimi zjednoczone Niemcy musiały borykać się po 1990 r. Na szczególną uwagę zasługują porównania wschodnich i zachodnich krajów federacji dzisiejszych Niemiec. Wiele refleksji dostarcza wykres nr 6, który przedstawia stopy bezrobocia w Niemczech. W 2009 r. na pierwszym miejscu znalazł się Berlin (14,1%), co nieczęsto zdarza się w wypadku wielkich metropolii krajów wysoko rozwiniętych. W zestawieniu tym zaskakuje także wysoka pozycja regionu Hamburga (8,6%), najbogatszego przecież obszaru w Niemczech. Dane dotyczące bezrobocia rejestrowanego i ukrytego w części wschodniej i zachodniej RFN w latach 1989-2008 autor podaje i komentuje w końcowej części artykułu. W tabeli 16 zestawione zostały natomiast bardzo istotne – jak się wydaje – dane o strukturze wykorzystania najważniejszych instrumentów polityki rynku pracy w okresie 2000-2009, przedstawione także w ujęciu porównawczym między krajami wschodnimi i zachodnimi. W części końcowej autor zwraca szczególną uwagę na zastosowany w Niemczech, oraz w niektórych innych krajach UE, a w Polsce jeszcze nie praktykowany, instrument tzw. pracy skróconej, dający możliwość zatrudnienia większej liczby pracowników i w części rozwiązujący problem bezrobocia.

Treści społeczne przeobrażeń niemieckiej gospodarki w latach 1990-2010 i dostosowywanie się państwa do wymagań kosztownego zabezpieczenia społecznego, omawia artykuł M. Żukowskiego (*Zabezpieczenie społeczne w Niemczech 1990-2010 – dostosowanie państwa socjalnego*). Jako prekursor zabezpieczenia społecznego, Niemcy rozwiązywały i porządkowały ten problem ze zmiennym powodzeniem, wykształcając tak wzorce pozytywne, jak i negatywne, których trudności i nieefektywność pokazuje Europejski Model Społeczny. Autor przytacza dane obrazujące sytuację niemieckiego systemu zabezpieczenia społecznego, zarówno w ujęciu zmian wewnętrznej struktury, jak i porównując go do rozwiązań w wybranych państwach Unii Europejskiej, w tym Polski. Opracowanie M. Żukowskiego w sposób czytelny wyjaśnia specyfikę omawianego systemu, przedstawiając zarówno tło historyczne, jak i aktualne cechy zabezpieczenia społecznego po zjednoczeniu Niemiec, co wydaje się szczególnie interesujące z uwagi na nowe uwarunkowania, z jakimi rządy RFN musiały się zmierzyć na terenie krajów wschodnich. Zwraca uwagę na fakt, że model polityki rodzinnej jest w Niemczech coraz powszechniej akceptowany, gdyż łączy ważne cele pronatalistyczne, równouprawnienia według płci oraz inwestycje w kapitał ludzki, a także wykracza istotnie poza problematykę tradycyjnie pojmowanego zabezpieczenia społecznego. Autor wskazuje, że mimo wielu problemów z finansowaniem niemieckiego systemu zabezpieczenia społecznego, jego ocena jest umiarkowanie pozytywna. Co ważne, na podstawie oficjalnych danych oraz literatury można stwierdzić, że system ten wykazuje istotną cechę dostosowującą niemieckie państwo socjalne do zmieniających się warunków wewnętrznych i zewnętrznych państwa, bez potrzeby dokonywania rewolucyjnych zmian i demontażu poprzedniego systemu. Na koniec artykułu M. Żukowski wskazuje na takie rozwiązania, które wprowadzane drogą ewolucyjną, mogą stanowić wskazówkę dla polityk społecznych innych krajów.

Drugą publikacją omawianego cyklu jest zbiór artykułów pt. *Stosunki gospodarcze między Polską a Niemcami – 20 lat po zjednoczeniu* pod red. P. Kalki. O ile poprzedni tom zawierał rozdziały generalnie skupione wokół problematyki społecznej, z akcentowanym elementem gospodarczym, o tyle drugi tom poświęcony jest całkowicie analizie wybranych ważnych aspektów stosunków polsko-niemieckich: współpracy w świetle bilansu płatniczego, wymiany handlowej, migracji siły roboczej z Polski do Niemiec oraz współpracy gospodarczej przygranicznej. Problematyka ograniczona jest w zasadzie do czterech zagadnień, są one jednak bardzo istotne dla państw sąsiednich, posiadających wiele wspólnych interesów, szczególnie gospodarczych.

Zbiór otwiera praca I. Romiszewskiej (*Polsko-niemiecka współpraca w świetle bilansu płatniczego*), analizująca szeroko wybrane elementy bilansu płatniczego między Polską a Niemcami w okresie 1990-2009. Autorka przedstawiając na wstępie zarys polsko-niemieckiej współpracy gospodarczej w świetle bilansu płatniczego, przechodzi od wyjaśnienia pojęcia bilansu płatniczego do omówienia bardziej szczegółowo jego struktury w obrotach między Polską a Niemcami: bilans handlowy ogółem, bilans usług, transferów jednostronnych, procentów i dywidend oraz bilans obrotów kapitałowych. I. Romiszewska zwraca uwagę m.in. na utrzymujące się po stronie polskiej dodatnie saldo wymiany kapitałowej przy stosunkowo niewielkim udziale bezpośrednich inwestycji zagranicznych oraz istotnym wzroście niemieckich inwestycji w polskie papiery wartościowe (1,4 mld euro w 2009 r.). Autorka pisze także o dynamicznym wzroście inwestycji dokonywanych przez niemieckie fundusze udziałowe, co niekoniecznie musi być korzystne dla Polski, gdyż podmioty te inwestują w przedsięwzięcia zapewniające najwyższy dochód i są bardziej

skłonne do szybkiego wycofywania swoich środków w sytuacji osłabienia rozwoju gospodarczego kraju.

W zakresie prezentowanej problematyki rozdział napisany przez I. Romiszewską stanowi solidną i ciekawą informację, wyjaśniającą oraz interpretującą zjawiska w polsko-niemieckiej współpracy gospodarczej, opartą na solidnych danych statystycznych.

Natomiast praca P. Kalki to szeroka analiza wymiany handlowej Polski z Niemcami w okresie po zjednoczeniu Niemiec. Rozdział ten powinien raczej poprzedzać pracę I. Romiszewskiej, gdyż stanowi jednak szersze ujęcie problematyki wymiany handlowej obu krajów. Przytoczone dane potwierdzają wysokie tempo wzrostu obrotów handlowych Polski z Niemcami: wzrost eksportu aż o ok 21,9% rocznie, a importu o 24%. Autor omawia także wiele czynników wewnętrznych i zewnętrznych dotyczących zmieniających się jakościowo i ilościowo stosunków gospodarczych obu krajów oraz pokazuje rosnące znaczenie Polski w obrotach handlu zagranicznego Niemiec po 1990 r. Autor nie ogranicza się jedynie do analizy ogólnych wskaźników wymiany handlowej. Wiele miejsca poświęca omówieniu zmian struktury towarowej handlu oraz porównaniu różnych aspektów w sferze badań i rozwoju mających finalnie wpływ na charakter tej wymiany, a także wyjaśniających znaczący ich wpływ na potencjały obu krajów w tym zakresie. Zakończenie rozdziału stanowią interesujące uwagi autora podsumowujące przedstawiony obraz wymiany handlowej między Polską a Niemcami, ale także odnoszące się do przyszłości tych stosunków. Nawiązują one także do planowanych przedsięwzięć polskiego rządu m.in. w odniesieniu do usunięcia asymetrii na niekorzyść Polski w handlu z Niemcami, strategii rozwoju nauki w Polsce do 2015 r., wspierania prac badawczo-rozwojowych oraz uzdrowienia finansów publicznych.

W omawianym zbiorze nie mogło zabraknąć studium na temat migracji siły roboczej między Polską a Niemcami. Przez wiele lat problem ten należał do najważniejszych w stosunkach polsko-niemieckich, mając ogromne znaczenie nie tylko gospodarcze, ale w nie mniejszym stopniu społeczne, ze wszystkimi tego ujemnymi i pozytywnymi konsekwencjami. Analizę tej problematyki podjął T. Budnikowski, prezentując perspektywę historyczną migracji siły roboczej z Polski do Niemiec, a następnie dotykając zagadnienia limitowania (od połowy 2004 r., czyli od daty akcesji Polski do Unii Europejskiej) dostępu do niemieckiego rynku pracy i konsekwencji z tym związanych. W drugiej części opracowania autor przedstawia typologię strumieni migracyjnych między Polską a Niemcami, także w kontekście innych krajów. Najwięcej miejsca poświęcono nielätwemu problemowi działalności polskich firm na terytorium Niemiec, przedstawiając go wielostronnie i bardzo wnikliwie. Omówiona i wyjaśniona została tzw. Dyrektywa Bolkesteina oraz argumenty jej przeciwników, a także prognozy zjawisk migracyjnych. Wnikliwość prezentowanych problemów i celność ocen zdaje się wyływać także z wieloletniej współpracy autora z norymberskim Instytutem Badań Rynku Pracy i Badań Zawodowych, który dysponuje, jak można sądzić, znaczącymi zasobami wiedzy i informacji statystycznych w tym zakresie.

Dobrą decyzją było umieszczenie w drugim tomie artykułu Z. Świątkowskiego na temat *Współpracy gospodarczej na pograniczu polsko-niemieckim*. Temat ten, obecny w naukowym i publicznym dyskursie od wielu lat, jest niezwykle istotny, czego dowodzą liczne publikacje poświęcone regionom przygranicznym Unii Europejskiej. Regiony te posiadają różny charakter, podlegają zróżnicowanym ciążeniom krajów sąsiadujących, mają też różne znaczenie gospodarcze i polityczne w przestrzeniach, w których są położone. Polsko-niemieckie pogranicze jest jednak szczególnie interesującym polem badawczym z uwagi

na swoją przeszłość historyczną, wieloletnie zmarginalizowanie, różnice gospodarcze, mentalnościowe i kulturowe lokalnych społeczności. Rozdział Z. Świątkowskiego zawiera wiele ciekawych wątków dotyczących istotnych problemów z wiązanych z „pogranicznością”. Niektóre zagadnienia są potraktowane zbyt skrótowo, a istotnym mankamentem opracowania jest brak mapki ilustrującej opisywane obszary przygraniczne. Brak ten jest istotnym niedociągnięciem, gdyż znacznie ogranicza czytelność prezentowanej problematyki. Ma ona w sobie znaczący ładunek przestrzenny, który winien być pokazany kartograficznie.

Przedstawione w recenzji dwa tomy opracowań dotyczących problematyki stosunków gospodarczych między Polską a Niemcami w ważnym okresie ostatnich dwudziestu lat stanowią retrospekcję i dobrą analizę wielu istotnych zjawisk i procesów występujących we wzajemnych relacjach obu krajów. Stosunki te są niezwykle istotne, a jedną z ich cech jest silna i pozytywna dynamika, co wróży im dalszy pomyślny rozwój. Zawartość obu publikacji cechuje dobry wybór zagadnień dotyczący tych najważniejszych zjawisk opisujących i decydujących o stosunkach między obu krajami.

Józef Komorowski

MAREK ŻUREK: *Unia Europejska w polityce zagranicznej zjednoczonych Niemiec. Determinanty Europapolitik*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2012, 555 ss.

Marek Żurek, pracownik naukowy Uniwersytetu Szczecińskiego, od wielu lata prowadzi badania nad różnymi aspektami integracji europejskiej i ma na tym polu niemałe osiągnięcia.

Jego najnowsza książka poświęcona polityce europejskiej zjednoczonych Niemiec stanowi nowatorskie i oryginalne ujęcie, nasycone dużym ładunkiem treści teoretycznych. Ustawia to zagadnienie badawcze pod nieco innym kątem, dotąd nieeksplorowanym naukowo. W moim przekonaniu ujęcie teoretyczne (choć miejscami przesadne i zanadto eksponowane) pozwala mu lepiej udzielić odpowiedzi na pytanie o miejsce i rolę polityki europejskiej Niemiec w całości kształcie ich aktywności zewnętrznej oraz określić obszary unijnej działalności, które szczególnie interesowały Urząd Kanclerski i Ministerstwo Spraw Zagranicznych.

Rozpoczynając swoje poszukiwania badawcze, Marek Żurek przeprowadził szeroko zakrojoną kwerendę i zgromadził wiele materiałów źródłowych, książek, artykułów i tekstów pochodzących ze stron internetowych. Obficie reprezentowane są źródła i literatura niemiecka, ale jest również sporo wydawnictw anglosaskich i polskich. Zebrana literatura jest reprezentatywna dla podjętego przez niego przedmiotu badań. Pewien niedosyt może wywołać brak artykułów zawartych w niektórych czasopismach naukowych. Z pola widzenia autora umknęły np. artykuły (cała seria dotycząca polityki zagranicznej i europejskiej Niemiec) zamieszczone w liberalno-lewicowym dwumiesięczniku „WeltTrends. Zeitschrift für Internationale Studien”, w niewielkim stopniu wykorzystane zostały też liczne opracowania publikowane w dodatku do „Das Parlament” piśmie „Aus Politik und Zeitgeschichte”.